

IVONA KOS

Samostalna istraživačica /
Independent researcher
ivona.kos.5@gmail.com orcid.org/0009-0000-6782-2920

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Rad je utemeljen na etnografskom istraživanju aktualnoga stambenoga, društvenoga i političkoga skvota Postaja u gradu Zagrebu. U središte analize postavljena su dva glavna načina privređivanja u ovoj skvoterskoj zajednici. U prvome dijelu, fokus je na vrsti alternativne ekonomije u radu nazvane „ekonomijom recikliranja“, koja neiskorištenim resursima i viškovima iz kapitalističkoga sustava proizvodnje zadovoljava potrebe skvoterskoga kućanstva. Posebna se pozornost pritom pridaje odnosu koji skvoteri uspostavljaju prema hrani. U drugome se dijelu uvodi pozicija rada u neformalnoj ekonomiji tzv. „skvotera žonglera“ na gradskim semaforiskim raskrižjima. Posvjedočene se prakse tumače kroz prizmu vrijednosnoga sustava skvoterske zajednice, orijentiranoga k anarhističkim načelima, sa svrhom autonomnoga života u kolektivu.

Ključne riječi: *skvotiranje, Zagreb, anarhizam, alternativna ekonomija, neformalna ekonomija*

UVOD

Ovaj rad prikazuje dio etnografskoga istraživanja suvremenoga skvotiranja u gradu Zagrebu kao alternativnoga oblika stanovanja, rada i izgradnje zajednice u gradskim sredinama.¹ Iz kronologije skvotiranja u Zagrebu, koju možemo pratiti od 1990-ih do danas, zamjetno je da je riječ o fenomenu koji je kontinuirano relevantan za život i mijene grada, jer svjedočimo gotovo neprekinutom nizu pokušaja odgovaranja na suvremene

---

¹ Ovaj je članak preoblikovan dio diplomskoga rada autorice, izvorno naslovljen „*Kultura skvota: stanovanje, rad i zajednica u jednom zagrebačkom skvotu* (2024), dostupnog u Repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na poveznici <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:211307>.

stambene, društvene i političke potrebe – upravo skvotiranjem (v. Vuković 2005; Strpić 2010; Cvek i sur. 2013; Cipalj Ispov' Mine 2015; Vukušić i sur. 2023). Unatoč tomu, skvotovi i urbane zajednice koje okupljaju domaćim su znanstvenim radovima tek fragmentarno zahvaćena tema. Stoga ovaj članak nastoji dati kulturnoantropološki doprinos razumijevanju ovoga vida urbanoga iskustva kao slojevite, relevantne i u konačnici politički potentne prakse, koja na svojstven način uspostavlja odnos s dominantnim društveno-političkim kontekstom u koji je uronjena.

Skvotiranje se definira kao življenje u napuštenoj kući, zgradi, objektu ili nenaseljenom zemljištu mimo vlasnikova pristanka, ili njihova uporaba u druge svrhe (Mayer 2013:2). Zauzimanjem praznih prostora u državnom, gradskom ili privatnom vlasništvu nastoji ih se iskoristiti za stanovanje, mjesto okupljanja ili kao društvene i kulturne centre (Ballesteros-Quilez i sur. 2022). Temi skvotiranja danas se može pristupiti kao odgovoru na nedostatak priuštivih stambenih opcija u gradu, ali i potencijalnom obliku kritike ustaljenih načina života i rada u urbanim sredinama kroz razvijanje alternativa. Najistaknutiji suvremeni istraživači ove teme naglašuju upravo *političke* implikacije ove prakse te ju interpretiraju kao otpor neoliberalnim politikama produkcije grada od osamdesetih godina 20. stoljeća (SqEK 2013; Vasudevan 2015; Cattaneo i Martínez 2014; Cattaneo i Engel-Di Mauro 2015; Martínez López 2018; Cacciotti 2020; Ballesteros-Quilez i sur. 2022). Talijanski ekološki ekonomist Claudio Cattaneo i španjolski urbani sociolog Miguel Martínez (2014) primjećuju da su skvotovi diljem Europe sve uže povezani s antikapitalističkim praksama te se svjesno promoviraju kao dio širih antikapitalističkih pokreta. Dakle, za skvotove je karakteristično da budu mjesta kritike kapitalizma i vodećih urbanih politika, a da zauzvrat nude prakse samoupravljanja zajedničkim resursima, direktne demokracije, nekomercijalnih aktivnosti te uspostavu egalitarnijih odnosa od onih koji inače vladaju u društvu (Martínez López 2018:3).

Na domaćem se terenu također zamjećuje kako je riječ o fenomenu koji, uz rješavanje stambenoga pitanja, prelazi i u domenu „političkog i ideološkog djelovanja utemeljenog na kontrakulturnim vrijednostima“ (Vukušić i sur. 2023:299). Na primjeru praksi u Hrvatskoj govorimo o istome, ideološki pozicioniranome tipu skvotiranja, dosljednije uočenom od devedesetih godina 20. stoljeća, kada period političke, ekonomske i društvene tranzicije ostavlja industrijske i vojne komplekse mahom praznima. Kao prvi zabilježeni pokušaj skvotiranja u Zagrebu anarhistički autor Marko Strpić (2010) navodi *Kuglanu* tvornice „Gredelj“, eksperiment koji policija gasi već toga listopada 1994. godine. Od javno poznatih zagrebačkih skvotova u kolektivnom su sjećanju ostali i *Taxi Remont* iz 1998. godine te *Villa Kiseljak*, koja je od 2002. do 2007. godine udomljavala hipije pa pankere. Nešto dugovječnijim projektima mogu se smatrati Autonomni kulturni centar *Medika*, prvobitno započeo kao skvot 2008. godine u nekadašnjoj tvornici lijekova, te anarho-

punk skvot *Reci:Klaonica*, koja usred bivšega tvorničkoga bloka slavi već četrnaest godina postojanja. Od 2018. do 2019. godine otvoren je i *BEK*, skvot i društveni centar u napuštenom objektu za edukaciju i rehabilitaciju djece. Danas je skvoterska scena prisutna i u drugim gradovima pa Zadar na mjestu vojnoga kompleksa ima svoju AKC *Nigdjezemu*, u Rijeci je industrijski kompleks ureda i skladišta postao skvot za gaže *Podrum*, a pulski je društveni centar *Karlo Rojc* najstariji skvot u Hrvatskoj uopće, započeo još 1991. godine u vojarni JNA. Motivacije za skvotiranje koje se ovdje tematiziraju su, osim praktičnih ciljeva stambenoga zbrinjavanja i mjesta okupljanja, jasnoga subverzivnoga karaktera. Akteri su svjesni konteksta dominantnoga političkoga diskursa unutar kojega i protiv kojega organizirano djeluju, te s kojim ciljem: rastvaranje prostora za kritiku i otpor, i to kroz praksu. O počecima kontrakturnih impulsa na koje se današnje skvoterske zajednice nastavljaju i dalje ideološki profiliraju, piše Strpić (2010) u tekstu o *Kuglani*, pokušaju skvotiranja 1994. godine u Zagrebu:

„Osim kulturnog i izvedbenog prostora, postojala je potreba za prostorom okupljanja onih koji su sukobljeni s dominantnom kulturom, onih koji se nisu željeli uklopiti i postati dio histerije otuđenog društva te prihvatiti nestanak svake solidarnosti, ideje javnog dobra, onih koji nisu željeli biti dio ujednačene, uniformirane kulture. Bio je to pokušaj stvaranja kulturnog prostora sa jasnom političkom porukom – nema šanse da prihvatimo 'vašu' kulturu i način života.“

Poruke tih pokušaja otpora dominantnoj političkoj struji, koje karakteriziraju skvotersku scenu, kroz godine se preispituju i mijenjaju. Tako, prema kazivanjima mojega istraživanja, skvotovi 2000-tih godina nisu u svojim vizijama transformacija društvenih odnosa nužno imali feminizam. Dapače, on se smatrao „stranim tijelom“ sa Zapada, te ih se zato retrospektivno kritizira zbog jedne razine inertnosti i kratkovidnosti.² Ako se okrenemo periodu 2010-ih, *BEK* se, primjerice, nakon raspada 2019. godine, u skvoterskim krugovima tumačio kao politički nedovoljno usuglašen kolektiv, iako jest započeo s vizijom organizacije i djelovanja prema anarhističkim principima, što navodi i etnografska studija toga društvenoga centra (Vukušić i sur. 2023:307). Upravo nas uspon i pad političkoga identiteta ovoga primjera skvotiranja dovodi do novih početaka i predmeta ovoga istraživanja.

Postaja je skvot zaposjedan i osnovan 2019. godine u napuštenom skladišnom i

---

² Ona, doduše, može biti tumačena i kao odraz tadašnje dobne strukture skvotera i njihovih motivacija da alternativnim stanovanjem u srednjoškolskoj i fakultetskoj dobi prvenstveno uspostave vlastitu samostalnost od obitelji.

uredskom kompleksu, nakon što je petnaestak godina stajao zanemaren u državnome vlasništvu. Njegov je osnutak izravno povezan s deložacijom *BEK*-a iste godine, poslije čega se znanja i vještine iz prethodnih iskustava prelijevaju i akumuliraju u novu energiju, te započinju prva dizanja napuštene i dijelom ruševne *Postaje* na noge. Prostor kakav skvoteri zatječu obuhvaća kompleks od nekoliko objekata, do danas prenamijenjenih da služe stanarima, gostima, stalnim korisnicima ili onima tek u prolazu: spavaonice, kupaonice, kuhinja, dnevni boravak, knjižnica, *infoshop*,³ atelijer, *free shop*,⁴ cirkusna dvorana, bar, dvorana za borilačke vještine i samoobranu, radiona/popravljiona s biciklima i vrtovi. Zaposjedanje i osnivanje *Postaje* bilo je temeljeno na dvjema glavnim potrebama: lokalna je cirkuska scena⁵ bila suočena s nedostatkom adekvatnoga prostora za trening i produkciju, a skvoterska je scena nakon deložacije dotad aktivnoga *BEK*-a iščekivala priliku da ponovno proširi svoje prostorne kapacitete. Uskoro zapušteni kompleks pretvaraju u skvot koji nudi stambeno rješenje mladim i marginaliziranim skupinama građana, ali i političkim aktivistima koji skvotiranjem uspostavljaju svoje fizičko uporište u gradu.

Kroz dosadašnjih pet godina postojanja skvot *Postaja* se razvija kao stambeni, društveni, radni i politički prostor. Jezgru stanara u promjenjivim omjerima predstavljaju kako hrvatski skvoteri, tako i stranci – ponajviše, ali ne i isključivo, sa španjolskoga govornoga područja. Od svih se useljenih članova zajednice očekuje da ravnopravno sudjeluju u svakodnevnim zadacima, općem upravljanju prostorom te svim popratnim odgovornostima. Pored njih, postoje i članovi zajednice koji nisu nužno stambeno

---

³ *Infoshop* je punkt posvećen letcima, posterima, naljepnicama, *zinovima* (samostalno tiskanim knjižicama u vlastitoj izradi i reprodukciji), knjigama s anarhističkim i autonomnim idejama. *Infoshop* je prvo mjesto za informiranje o političkim prioritetima (skvoterske) zajednice koja ga vodi, u *Postaji* prepuno materijala s feminističkim, ekološkim, skvoterskim, migrantskim, aktivističkim temama, čineći kolekciju sakupljenu po anarhističkim sajmovima knjiga i aktivističkim kampovima diljem Europe.

⁴ *Free shop* se u skvotovima odnosi na prostor rezerviran za razmjenu i donaciju odjeće, obuće, odjevnih dodataka, čak i dječjih igračaka, dostupan svim stanarima, korisnicima i usputnim posjetiteljima kao „otvoreni ormar“. *Free shop* je u *Postaji* nakon svakoga novoga protoka ljudi rastao te je u jednom trenutku dio njegove kolekcije doniran hrvatskim udrugama posvećenima humanitarnoj pomoći izbjeglicama.

⁵ Lokalna cirkuska scena ovdje podrazumijeva zagrebačku scenu koja se bavi izvedbenom umjetnošću suvremenoga cirkusa (za razliku od tradicionalnoga). Nedostatak prostora za izvedbe, kreacije i treninge kontinuirani je problem *cjelokupne* cirkusne scene u Hrvatskoj, od žonglera amatera do profesionalnih umjetnika. Od petnaestak formalnih udruga i umjetničkih organizacija koje se bave cirkusom u Hrvatskoj, svega dvije ili tri imaju adekvatne prostore (Borović 2020), a nakon potresa u Zagrebu i pandemije situacija se dodatno pogoršava (Borović 2023). Skvotiranjem *Postaje* pronalaze svoj prostor za žonglerstvo, zračne i podne akrobacije te ples, a ovim se radom pozornost pridaje ekonomskim dimenzijama bavljenja uličnim žonglerstvom.

smješteni u skvotu, ali svejedno svojom čestom prisutnošću i aktivnostima postaju krucijalan dio zajednice. Ta pozicija uglavnom obuhvaća partnere i prijatelje stanara, bivše stanare, druge anarhiste i aktiviste, sustvaratelje nekih edukativnih radionica ili projekata fizičkoga unaprjeđenja skvota. Ove se „kategorije“ korisnika i građana, koji utječu na sadržaj prostora, isprepliću i tako šire granice zajednice. Grafitima i muralima uređene prostorije skvota poslužit će studentskim i aktivističkim inicijativama da održe sastanke, lokalnom bendu za uvježbavanje i nastupe, ugostit će *kabaret show* i performanse drag-kraljica, okupiti građane na sajmu knjiga, raspravama i kružocima o politički aktualnim temama. Često su kroz skvot prolazili i skvoteri iz drugih zemalja, putujući glazbenici, cirkuski umjetnici, članovi ekobiciklističkih turneja. Riječ je o zajednici koja je dosta fluidna i koja nastoji, unatoč oprezu, ostajati propusna, umrežavati se tako da bude od konkretne materijalne i solidarne koristi onima kojima je potrebna.

Iako se sastav stanara od početaka do danas u potpunosti izmijenio, danas možemo govoriti o stambenoj zajednici koja ima usuglašen kodeks suživota, pozicioniranja i djelovanja usred lokalnih, gradskih i globalnih mijena. *Postaja* na razini individualnoga i kolektivnoga svakodnevnoga života samodeklarativno nastoji slijediti prvenstveno načela anarhizma, a time i antifašizma, feminizma, solidarnosti, s naglaskom na migrantsku i kvir populaciju, antikonzumerizma, samoodrživosti, veganstva te osobne i kolektivne odgovornosti. Sami stanari *Postaje* svoj čin zaposjedanja praznih zgrada i uspostavljanja autonomnoga života u kolektivu tumače i razvijaju upravo kao *anarhističku političku praksu*. Tijekom ovoga etnografskoga istraživanja glavna je pozornost pridana svakodnevnomu životu, radu i umrežavanju u ovoj zagrebačkoj skvoterskoj zajednici, a posvjedočene prakse zatim interpretirane kao nerazdvojne od političkih stremljenja njezinih sustvaratelja.

METODOLOGIJA

Kako je etnografsko istraživanje provedeno u zajednici čije je stambeno rješenje, ali i niz osobnih karakteristika, ranjivo pred zakonom i javnošću, važno je naglasiti neke od metodoloških i etičkih izazova koji su obilježili terensko iskustvo. S ciljem definiranja senzibiliteta potrebnoga za istraživanje marginaliziranih zajednica i praksi, četveromjesečnom je istraživanju, od travnja do srpnja 2023. godine, prethodilo i ono preliminarno, odnosno „izviđanje“ terena kojim sam pokušala stvoriti početnu mrežu kontakata širu od same *Postaje* i u skvoterskim krugovima ispitati stavove o potencijalnom istraživanju. Ta je početna faza ulaska na teren pokazala kako zagrebačka nezavisna kulturna scena kontinuirano privlači pozornost istraživača društvenih znanosti, povijesti

umjetnosti, likovnih umjetnosti, arhitekture, urbanizma... Spektar metodoloških pristupa s kojima se sudionici scene tako susreću rezultira nizom njihovih opreza i procjena, različitim razinama ograničenja, kompromisa, suradnje ili čak uskraćenim pristancima na sudjelovanje. Osim „osjećaja“ istraživača za sveobuhvatni pristup kazivačima čije, pomalo skrivene, živote žele dokumentirati, u ovome slučaju za istraživane važnu ulogu igraju i „čuvari ulaza“ koji nas uvode u njihove krugove. Skvoteri su se nekoliko puta izjasnili kako dio odgovornosti za ophođenje istraživača snose i oni koji su im omogućili prvi pristup zajednici. Ovakav način shvaćanja mnogostruke odgovornosti ne odnosi se samo na istraživače i njihove prve kontakte, već reflektira i intuiciju uključivanja novih ljudi u život skvoterske i anarhističke scene općenito. Kao autsajderu, u početku mi se pojačan oprez ponekad činio suvišnim, no više sam puta na terenu svjedočila kako dolazak „neočekivanih“ ljudi doista može uznemiriti atmosferu i opstruirati raspravu. Dakle, dolazak među zagrebačke skvotere značio je ujedno i zavirivanje u anarhističku scenu, koja je, zbog sigurnosti sudionika, uspješnosti organizacije i koherentnosti politički obojenih rasprava koje ju okupljaju, svoje granice ipak učinila nešto manje propusnima. Da nije riječ samo o potrebnom senzibilitetu onih koji u zajednicu dolaze po prvi put, s namjerom provođenja istraživanja, pokazao je moj susret s autorom rada o sada već bivšem zagrebačkom skvotu, koji na teren ne dolazi kao autsajder, dapače, među skvoterima su se nalazili neki od njegovih prijatelja. Međutim, u razgovoru sa mnom komentirao je nelagodu, čak krivnju, koja ga je pratila tijekom cijeloga terenskoga rada. Ulazak u nečiju svakodnevicu, postavljanje pitanja o odnosima i dinamikama, a naposljetku i pisanje teksta kojim dokumentira život „na margini“ ostavili su ga s pojačanim osjećajem opreza i odgovornosti prema istraživanima.

Nadalje, sugovornici čije sam mišljenje o opravdanosti i etičkoj legitimnosti znanstvenoga zavirivanja u život skvotera tražila bili su dobro upoznati ne samo s društveno-humanističkim istraživanjima, već i s etnografskom metodom specifično, s time što su neke iščitali ili u njima već sudjelovali. Lokalnoj skvoterskoj sceni takav interes nije novost – drugi su zagrebački skvotovi i supkulturni društveni centri (*Reci:Klaonica, BEK, AKC Medika*) već imali iskustva s hrvatskim i stranim studentima sa sličnim upitima. Nažalost, pamte i slučajeve kada su studenti dijelili informacije s policijom, a govorilo se i o problematičnim primjerima iz zapadnoeuropskih gradova kada je dolazilo do infiltracije ljudi. Najdublje je impresije ostavio američki antropolog Maple Razsa, autor knjige i etnografskoga filma *Bastards of Utopia: Living Radical Politics after Socialism* (Razsa 2015) nakon svojega višegodišnjega boravka s mladim zagrebačkim anarhistima. Neke sam od njegovih kazivača upoznala te smo povodom zajedničkoga gledanja Razsova filma otvorili raspravu o njihovoj perspektivi. Ponajprije je izraženo nezadovoljstvo posljedicama koje je film imao na anarhistički pokret: autsajdere je

informirao detaljnim uvidom u pozadinske procese političkoga organiziranja, potaknuo valove represije i kumovao izolaciji pokreta od ostatka hrvatskoga društva. Čini se kako je za njih ključan problem bio u *minucioznosti metodologije struke*, pa je jedan od sudionika čak smatrao kako je kulturnoantropološki rad u anarhizmu špijunski rad, skeptičan oko javnoga prikazivanja ranjivih trenutaka unutar pokreta. Njihova perspektiva podsjeća da metodologija i tekst poprimaju svoj negativni potencijal u kombinaciji sa (za kazivače) nepouzdanim financijerima istraživanja i javnom publikom, čime se riskira kooptacija i zlouporaba.

Dakle, trebalo je razmotriti invazivni potencijal vlastitoga istraživačkoga pogleda. Osim anonimnosti, koja se podrazumijevala, jedan od pristupa da se osigura sigurnost sudionika je prepoznati da oni uključeni u zakonski rubne aktivnosti već znaju najbolje načine kako se zaštititi te kada komu ograničiti pristup. Tjedan dana nakon mojega službenoga predstavljanja istraživanja na njihovu tjednom sastanku, skvoteri su jednoglasno pristali na sudjelovanje i uspostavili neke granice. Tjedni su se sastanci, posvećeni raspodjeli obveza, rješavanju konflikata, dogovorima budućih promjena i planova, nastavili održavati bez moje prisutnosti. Ipak, s vremenom sam dobila pravo na prisustvovanje sastancima pod uvjetom da ravnopravno sudjelujem u kućanskim poslovima (što zatim činim tjedan dana), a oni zadrže pravo da me iz dijelova sastanka isključe. Iako vrijedi i općenito, za ovaj je period „prihvaćanja“ nezanemarivo da su se moj ulazak na teren i izgradnja međusobnoga povjerenja uvelike oslanjali na prijateljstvo s tada tek useljenom skvotericom, ujedno i čuvaricom ulaza, ali i na niz identitetskih karakteristika poput dobi, spola, glazbenoga ukusa, pa i bliskosti u političkim stavovima. Posljedično, taj je skup mojih identitetskih odrednica bio ujedno i most kojim sam prelazila granice između mene i „mojih“ istraživanih. Teren je jako utjecao na mene osobno i često se činio kao osobni koliko i profesionalni manevar. Pružao je, čini mi se, više od samo istraživačkoga materijala. Riječ je bila o svojevrsnom neformalnom političkom obrazovanju, poput neke „škole aktivizma“ iz prve klupe. Nagli preokret na terenu, koji ću u nastavku opisati, ilustrira jednu od tih situacija.

Prva je polovica vremena na terenu, naime, izgledala tako da sam promatrala i bilježila svakodnevni život skvotera, s naglaskom na radu i održavanju, priređivanju, slobodnome vremenu, umrežavanju. Već se tada nazirala *fluidnost terena* jer su se gosti *Postaje* neprestano izmjenjivali – tek se nekolicina skvotera mogla nazvati stalni(ji)m stanarima u kompleksu koji je smještao i bio na korištenje široj mreži ljudi, a broj i gustoća aktivnosti padala je i rasla. Zatim se, preko noći, život *Postaje* dramatično preokreće. U skvot provaljuju privatni zaštitari s ciljem da sve izbace i zauzmu posjed u ime novoga vlasnika kompleksa. Skvoteri se uspješno odupiru, no strahuju od ponovne provala i nove sudbine – gubitka svojega skvota zauvijek. Sljedećih se tjedana prostor puni ljudima koji,

boraveći tamo, danonoćno pružaju, prvenstveno fizičku, podršku obrani skvota. U *Postaju* se slijevaju prijatelji, poznanici, skvoteri, susjedi, aktivisti, novinari. Teren se mobilizira. Iako u skvotu nikad nije bilo življe, pred njim se nalazila nesigurna budućnost: strahovanje od nasilnoga izbacivanja, s jedne strane, i zakonska bitka s vlasničkom firmom, s druge. Ova je atmosfera stvorila fizički i psihički zahtjevnu situaciju za sve. U tim sam trenucima prioritet dala osobnom angažmanu pred profesionalnim, i solidarizirala se sa skvoterima, boravila sam s njima više nego ikada i sudjelovala u otporu kao dio utrostručene mase. Pored istraživačke, dobivam novu, angažiranu ulogu. Fluidan odnos između tih dviju pozicija zatim predstavlja i izazov u prosuđivanju što uvrstiti u istraživački materijal, a što ne, poput posvjedočenih taktika otpora. Iako američke antropologinje Setha Low i Sally Engle Merry (2010) smatraju da su podrška i dijeljenje i inače dio etnografskoga terena, posvećuju im se kao tipu angažirane antropologije time što odražavaju antropološki osjećaj odgovornosti koji se može razviti u druge oblike angažiranosti. Tako je i u mojem slučaju to *djelomično* dijeljenje ranjivosti sa zajednicom bilo odraz osjećaja duga, odgovornosti i uzajamnosti prema pojedincima i kolektivu za iskazano povjerenje. Osim fizičke mobilizacije ljudi, do posljednjega dana svojega boravka na terenu svjedočim i korištenju javnih medijskih kanala s drugim skvotovima (na međunarodnoj razini), aktivističkim i studentskim kolektivima, građanskim inicijativama, gradskim strukturama, političkim strankama. Sve kako bi se privukla pozornost, osnažila zajednica i legitimirao nastavak njihovih napora da nezavisno upravljaju vlastitim prostorom u gradu. Imajući na umu da sam na teren ušla kada je bila riječ o javno nepoznatom, pritajenom skvotu, došlo je do iznenadne *transformacije terena* jer su njegov prostor i zajednica u nekoliko dana postali javno vidljivi, komentirani i prepoznatljivi. Upravo ova nova, turbulentna etapa života *Postaje* i mojega istraživanja, umjesto predviđenih intervjua, pruža drugu vrstu kazivanja te tako prisustvujem trima javnim raspravama u organizaciji ili sudjelovanju skvotera *Postaje*. To su: „Postaja opstaje!“ s ciljem okupljanja i informiranja uže regionalne skvoterske scene o pokušaju deložacije, zatim rasprava „Skvoterski pokreti protiv gentrifkacije“ na *Balkanskom anarhističkom sajmu knjiga* u Ljubljani, te radionica o stambenim pravima „Prava na dom – u skvotu?“ u suradnji s inicijativom *Pravo na grad*. Te tri rasprave, uz gotovo svakodnevno vođen istraživački dnevnik, čine istraživački materijal i srž ove etnografije. Veći se dio komunikacije u skvoterskim krugovima odvijao na engleskome jeziku. Teren je kratko bio izmješten u Ljubljani gdje sam pratila strukturirane rasprave skvotera iz europskih zemalja i iz Južne Amerike. Dakle, svi su izdvojeni citati iz kazivanja izvorno također bili na engleskome, a u ovome su radu doneseni u mojem prijevodu. Dakako, terenski je rad od početaka podrazumijevao susprezanje od pisanja o svim aspektima istraživanja u finalnome tekstu, odnosno cenzuru prikupljenih podataka. U tekstu su detaljniji opisi određenih dijelova skvoterskog života zaobiđeni kako bi kazivači

ostali zaštićeni. Tako se, primjerice, lokacija skvota, pitanja vlasništva nad prostorom, a pogotovo proces otpora deložaciji, kao ranjivi trenutak unutar skvoterskih pokreta, ne tematiziraju. Isti je pristup zauzet i spram nekih aspekata „kopanja po smeću“ kako sama praksa ne bi bila u potpunosti izložena pred javnošću i tako potencijalno ugrožena. Pored toga, tekst je u originalu i prijevodu bio ponuđen stanarima skvota na čitanje i prijedloge izmjena, kako bismo zajedno osigurali da se ova urbana praksa, zadržana na marginama kako zakonskih regulativa, tako i društvenih normi, predstavi u svojoj kompleksnosti, a istovremeno izbjegne potencijalno narušavanje sigurnosti i dugoročnoga djelovanja njihovih zajednica.

EKONOMIJA

S fokusom na ekonomiji, odnosno *ekonomijama* koje karakteriziraju skvoterske zajednice, u ovome članku izdvajam dva glavna sustava materijalnoga uzdržavanja na koja se skvoteri *Postaje* oslanjaju. Najprije ću se zadržati na jezgri stalnijih stanara, njihovoj podjeli rada i mehanizmima samoodrživosti, koji čine temelj uspješnoga svakodnevnoga funkcioniranja skvotiranja kao sustava koji cilja životu izvan kapitalističke ekonomije, istovremeno se koristeći njezinim viškovima. Stoga u prvome dijelu zajedničku, „kućansku“ ekonomiju skvota nazivam *ekonomijom recikliranja*. Prakse koje pod tim terminom obrađujem poneki autori smještaju pod skvotersku ekonomiju koju još nazivaju i „naturalno orijentiranom oikonomijom“ (*eng. subsistence-oriented oikonomia*) odnosno oikonomijom (upravljanje kućom/zajednicom) koja je usmjerena na opskrbu hranom, odjećom, skloništem, a plodovi rada se ne razmjenjuju putem tržišta nego ih izravno troše oni koji su ih proizveli ili se dijele onima koji, u slučaju skvotera, po društvenoj solidarnosti imaju pravo na udio (Cattaneo i Engel-Di Mauro 2015). U kontekstu ovoga poglavlja služit ću se i terminom „kućanstvo“ kao ekonomskom „zajednicom koja troši svoje primitke za podmirivanje osnovnih životnih potreba (stanovanje, prehrana i sl.)“ (Zakon o popisu stanovništva, NN 92/10), ali i „društvenom jedinicom koju čine ljudi koji žive zajedno u istom prostoru, održavaju ga i brinu o njemu“ (Hrvatski jezični portal [s. n.]).⁶ Zatim se okrećem neformalnoj ekonomiji novčanoga privređivanja koju cirkuska zajednica, čineći veći dio stanara, uvodi u skvot. S primarnim fokusom na ulično žongliranje, otvaraju se pitanja novoga odnosa prema radu i slobodnome vremenu te vrijednosti kojima se odabrani načini samozapošljavanja postavljaju uz skvotiranje kao anarhističke prakse.

---

⁶ U smislu ekonomske zajednice paralelno se terminom „skvoterskoga kućanstva“ koriste i drugi autori, kao što je španjolski urbani sociolog Miguel Martínez López (2018).

Ekonomija recikliranja

Jedan od najvećih izazova, ali i specifičnih te obrazovnih procesa skvoterskoga iskustva, kako za zajednicu, tako i dugoročno za skvoterski pokret – uspostava je održive ekonomske autonomije skvoterske zajednice. Svakodnevni je fizički i organizacijski rad k vođenju skvoterskoga života ilustracija te veze između uloženi napora i ciljne autonomije. Najprije, uspješnim zauzimanjem i skvotiranjem praznoga prostora u gradu njegovi novi stanari suočeni su s dvjema osnovnim materijalnim dimenzijama koje će diktirati uspostavu nove ekonomije. S jedne, za skvotere ključne strane, stambeni život u skvotiranom objektu ne zahtijeva plaćanje stanarine⁷ ni režijskih troškova. Upravo ga to najznačajnije financijsko olakšanje koje pruža pojedincu čini privlačnom stambenom opcijom što skupinama poput studenata, nezaposlenih i onih marginaliziranih (beskućnika, migranata, kvir populacije), što općenito građanima između 18 i 39 godina koji izvan roditeljskih domova imaju sve manje priuštivih opcija⁸ (Marčetić 2020:158). S druge strane, objekt nad kojim dolaze u posjed traži velika ulaganja i napore za podizanje te vođenje vlastitoga, novoga sustava infrastrukture koji će omogućiti siguran i ugodan život za stanare. Naime, skvotirani prostor u pravilu znači napušteni, neodržavani, čak ruševni, odnosno stambeno neosposobljeni objekt. U slučaju *Postaje*, ali i drugih primjera u gradu Zagrebu, riječ je bila o prostorima koji nikad nisu ni bili namijenjeni stanovanju, pa je transformacija koju zahtijevaju pothvat velikih vremenskih, financijskih i fizičkih kapaciteta. Tako Magdalena Fišter (2020:29), primjerice, u svojem završnom radu iz kulturologije, prenosi kazivanja riječkih skvotera koji obveze oko održavanja skvoterskoga kućanstva opisuju s: „to postaje tvoj novi posao“. Slično, mnogi su stalni stanari *Postaje* usred niza infrastrukturnih izazova s kojima su se suočavali (poput dijelova krova koji su uporno propuštali, pregorenih baterija solarnih ploča, beskrajnih čišćenja prašnjavih prostorija) znali umorno uzdahnuti i reći kako je skvotiranje „doista posao na puno radno vrijeme“. Ipak, ta se „transakcija“ između onoga što ulažu (zajednički organizacijski i fizički rad) i onoga što dobivaju (novoizgrađeni sustav autonomije u svakodnevnom životu) vidi kao osnažujuća, edukativna i vrijedna promoviranja, ne samo u pogledu osobnih sloboda i mobilnosti, već i političke prakse.

Za početak treba reći da je jedini novčani oslonac kojim se skvotersko kućanstvo *Postaje* služi – zajednička ušteđevina, odnosno akumulacija tjednih „stanarina“ u visini

---

⁷ U ovoj skvoterskoj zajednici postoji plaćanje stanarine, no suma toga novca ostaje u kućanstvu, dakle izbjegnuto je plaćanje stanarine stanodavcu po uobičajenim tržišnim cijenama.

⁸ Raspon godina odnosi se na najzastupljeniju dobnu skupinu koja ulazi u „stambenu tranziciju“ iz (najčešće) roditeljskih domova u najam na tržištu u Hrvatskoj (Marčetić 2020:157–162).

od deset eura po osobi, koja služi za pokrivanje troškova onih resursa koji se ni na jedan drugi način ne mogu osigurati.⁹ To će najčešće obuhvaćati neke namirnice, poput ulja za pečenje, kuhinjske potrepštine, kao plin za kuhanje, ili građevinske materijale, poput onih potrebnih za sanaciju krova ili pak zamjenu solarne ploče. Sve će ostale potrebe biti zadovoljene temeljnom logikom recikliranja, odnosno prenamjene već dostupnoga: skupljenih viškova i ostataka, što iz prirodnoga okoliša, što iz kapitalističkoga sustava proizvodnje i potrošnje. Skvoteri su načelom recikliranja vođeni već od prvoga koraka skvotiranja – samim činom naseljavanja i revitalizacije napuštenoga urbanoga prostora koji je viđen kao neiskorišteni, propadajući resurs grada koji ih okružuje. Za autonomne je kolektive prostorno zaposjedanje odličan oslonac za političko organiziranje jer su „grad i prostor vrlo konkretna podloga za provedbu kapitalističkih odnosa i interesa“ (Vasudevan 2015:331). Intencija u zauzimanju i nadogradnji samoga fizičkoga prostora već diktira uspostavu novih ekonomskih i društvenih odnosa, u eksplicitnoj opoziciji statusu quo, konkretnim načinima na koje neoliberalni grad konstruira prostor i odnose uronjene u njega (Parson 2019:123). Stav prema privatnome vlasništvu i zakonu, koji skvoterske zajednice grade zauzimanjem posjeda u tuđem vlasništvu, produžit će se i kroz odnos prema drugim potrebama, primjerice hrani, kako ćemo u nastavku vidjeti. Nadalje, akumulacijom različitih vještina i iskustava svih sudionika „pothvata“ renovacije postupno se počinje graditi infrastruktura za životni prostor. Nakon što se – iznošenjem nakupljenoga smeća i ruševnih ostataka, saniranjem dignutih podova, namočenih stropova, počupanih instalacija, razbijenih prozora i vrata, obrasloga korova i konačnim čišćenjem – dođe do praznih prostorija, temelja za pravi početak, jasnije je koje će se funkcije kojoj prostoriji namijeniti. Tako je u *Postaji* vizija potencijala za cirkuski prostor prva zaživjela pa će njegovo popunjavanje opremom za treninge i redovito korištenje potaknuti pitanja o eventualnom stambenom potencijalu skvota (Borović 2023). Uskoro se bivši uredi pretvaraju u spavaonice, a dnevni boravak u nastajanju puni pronađenim, darovanim i popravljenim namještajem. Preko krovova kompleksa gradi se sustav za skupljanje kišnice (čak i kapi kiše koje prođu kroz koju rupu u nadstrešnici ne ostaju neiskorištene, nego padaju u podmetnute posude), pa se napunjeni spremnici svako jutro po zaduženju raznose u nekoliko sanitarnih čvorova skvota. Kućanstvo dobiva i struju,

---

⁹ Skupljanje tjedne stanarine u visini od deset eura po osobi odvija se na tjednom plenarnom sastanku kućanstva koji okuplja sve aktualne stanare. Pismenu evidenciju stanarine i troškova vodi izabrana osoba, svaki tjedan druga, čime ujedno snosi i odgovornost za njezinu sumu. Iznos stanarine ostajao je isti kroz cijelo istraživanje, a postojala je i mogućnost da se stanarina ne plati ako se za nju nema novaca, ali ona je zbog toga ostajala simbolično niska. Bilježim slučajeve kada je stanarina bila plaćena unaprijed ili je bila podmirena zadnjim osobnim sredstvima, ali ne i da nije bila plaćena.

nakon što se sustav solarnih ploča, generatora i baterija na primjerima drugih skvotova pokazao kao dugoročno najisplativiji kada ga se štedljivo koristi. Zbog promišljenoga trošenja akumulirane solarne energije, što znači razmišljanje o potrošnji struje svaki put kada se posegne za zidnim prekidačem, skvoterski je život kao svojevrсни simbol dobio naglavnu baterijsku svjetiljku. U dvjema su prostorijama zatečene i zatim osposobljene peći za grijanje na drva, no ostali dio kompleksa ostaje bez toga „luksuza“, stoga ova okolnost diktira sezonalnost skvotiranja, koje je otežano i malobrojnije u zimskim mjesecima kada skvot broji oko šest osoba, nasuprot vrhunaca ljetnih mjeseci kada smješta i do njih dvadesetak. Ovaj uloženi napor američki politolog i anarhist Sean Parson prigodno naziva „udjelom u znoju“ (eng. *sweat equity*): umjesto da u prostor ulažu novčano, oni to čine vlastitim vremenom, trudom i direktnim kolektivnim radom (Parson 2019:108). To, osim izbjegavanja troškova, ima i svrhu izgradnje zajednice kroz zajednički rad na dijeljenom prostoru. Dakle, težište se s monetarne razmjene prebacuje na ljudski i prirodni kapital.

Nadalje, dovršetak osnovne infrastrukture znači početak promišljanja o drugim prirodnim resursima, osim sunčeve energije i kišnice, koji će omogućiti pomak od pukoga preživljavanja do onoga što autori nazivaju „umijećem dobrog življenja“ (eng. *the art of living well*) (Cattaneo i Engel-Di Mauro 2015:357). Kako izgradnjom infrastrukture skvoteri nastoje naglasiti održivost i uspješnost života „izvan sustava“, kao inspiracija im služi permakulturni dizajn. Permakultura je koncept uzgajanja hrane i vođenja života s mišlju o svim uvjetima koje priroda na zadanom području pruža. Nije riječ samo o sadnji i povrtlarstvu, već o iskorištavanju svakoga komadića zemlje stvarajući održivi krug. Usko je povezan sa životom bez novca i gradnjom zajednice kroz zajednički rad, stoga je jedan od glavnih idejnih oslonaca kada pojedine skvoterske zajednice razmišljaju o dugoročnim planovima i svojim vizijama idealnih načina života u gradu. Na tragu toga, tijekom proljetnih mjeseci u *Postaji* se počinju realizirati ideje o vlastitom vrtu, gdje bi se zelena površina nastojala iskoristiti za uzgoj vlastite hrane; najprije uz cvijeće niče začinsko bilje, a onda i voće, povrće. Sve se dodatno pospješuje otpadcima hrane koji se odvajaju u kompost, pa se i tu u vidu ima svaki višak koji samo kućanstvo proizvodi, te tako zatvara krug. Idejni nacrti uklapanja prirodnih površina cijeloga kompleksa skvota u permakulturni dizajn nastajali su zahvaljujući slojevitim znanjima članova zajednice – neki su od njih čak iskusni arhitekti i višestruko educirani ekološki aktivisti, a razvoj permakulturnoga sustava popraćen je i s nekoliko krugova radionica otvorenih zainteresiranim građanima. Iako vrtlarenje u vlastitom dvorištu nikako nije pristup svojstven samo skvoterskim zajednicama, ovdje se ide i korak dalje. Tu se zadržavam na jednoj, skvoterima karakterističnoj, praksi mijenjanja odnosa prema hrani. Preuzimanje opskrbe hranom u svoje ruke i odbijanje plaćanja temeljnih stvari za život, poput hrane, shvaćaju se kao veći „projekt“ pa se njegove metode proširuju i na pothvate koje skvoteri

nazivaju *recikliranjem*. Riječ je o prikupljanju hrane i namirnica kombinacijom odlazaka na tržnice i „kopanja po smeću“ (eng. *dumpster diving, skipping*), što je jedan od središnjih svakodnevnih zadataka, uz kuhanje i čišćenje, koji se dijele među stanarima.¹⁰ Na tržnicu se uobičajeno odlazi tek pri kraju ili nakon radnoga vremena, i skupljaju se namirnice koje su prodavači ostavili za sobom ili koje će zbog izgleda, viška ili skoroga propadanja jednostavno prepustiti drugima. Dnevnim se odlascima na gradske tržnice grade odnosi s prodavačima, pa i drugim skupljačima reciklirane hrane. Poneki prodavači na tržnicama koje skvoteri uzastopno posjećuju imaju naviku dozivati ih k sebi ili čak unaprijed za njih uredno ostavljati kutije s voćem ili povrćem koje bi inače bacili. Tijekom takozvane „reciklaže“ hrane mladi se skvoteri susreću i s drugim skupinama u gradu koje dolaze s istom namjerom. Dakle, na nekim je zagrebačkim tržnicama evidentno već uspostavljena mreža koja podrazumijeva postojanje viškova hrane i potrebu niza društvenih skupina – skvotera, beskućnika, umirovljenika koji žive u siromaštvu – da ih iskoriste. „Kopanje po smeću“ metoda je prikupljanja hrane koja je nešto više stigmatizirana, no za politički motivirane skvotove ona je tipičan način nabave namirnica, kao što pokazuju istraživanja skvotiranja od Seattlea do Bostona (Parson 2019), u Barceloni i Rimu (Cattaneo i Engel-Di Mauro 2015), Kopenhagenu (Steiger 2015), Ljubljani i Zagrebu (Razsa 2013), pa i Rijeci (Fišter 2020).¹¹ Njome se skvoterska kućanstva opskrbljuju prvenstveno hranom: voćem i povrćem, suhim namirnicama poput paketa tjestenine, riže i leće te pekarskim proizvodima, no veći trgovački centri svoje kontejnere pune i odjećom, obućom, knjigama, neispravnim kućanskim aparatima ili elektroničkom opremom. Stoga je „kopanje po smeću“ jedan od glavnih oslonaca opremanja skvotova ne samo prehrambenim proizvodima, već i infrastrukturnim materijalom općenito. U novi ciklus uporabe vraća se namještaj, alat, odjeća, knjige, zvučnici, kuhinjski, školski i slikarski pribor... Ako govorimo o *Postaji* konkretno, na „kopanje po smeću“ su se *redovito* oslanjali samo za hranu, čije stanje i kvaliteta ovisi o godišnjem dobu i temperaturi, pa su minute provedene nad kontejnerom bile produljene raspravama između dvoje skvotera što se isplati uzeti, a što ne, posebice

---

¹⁰ Podjela dnevnih radnih obveza kuhanja, čišćenja i „recikliranja“ (nabave hrane) za nadolazeći tjedan odvija se na tjednom plenarnom sastanku kućanstva skvota koji okuplja sve zatečene stanare. Započelo bi se s praznom tablicom na zidu koja bi prikazivala presjek dana u tjednu i zadataka, svi bi izrazili svoje preferencije, bili upisani u polje tablice, a onda bi se oni najmanje poželjni termini i zadatci nastojali ponovno ravnopravno podijeliti. U prosjeku je svakome stanaru pripalo da u tjednu jedanput napravi svaki od triju zadataka, iako postoji i opcija da dok jedan *samo* kuha, drugi *samo* čisti.

¹¹ Obje su metode takozvanoga *recikliranja*, odlasci na tržnice i „kopanje po smeću“, pored stručne literature dokumentirane i kratkim filmom „Najbolje upotrijebiti do:“ redateljice Tihane Martinjak (2022), koja prati mladu skvotericu zagrebačke *Reci:Klaonice* u dnevnoj nabavi namirnica.

kada je namirnica bilo i više nego što se moglo ponijeti. Zanimljivo je spomenuti da, iako je riječ o praksi koja je bila dijelom svakodnevnih skvoterskih radnih „obveza“ i za taj su se zadatak poprilično podjednako rotirali svi stanari, od mene se kao istraživačice nije očekivalo da u njoj aktivno sudjelujem kada je za to bilo prilika, već je moja prisutnost značila pratnju i promatranje – s namjerom da barem „zagrebem“ poziciju u koju „kopače smeća“ dovodi njihova nabava. Dakle, podrazumijevalo se da, iako su jednako legitimni, recikliranje na tržnici i recikliranje iz kontejnera nemaju jednak stupanj zahtjevnosti i rizika, jer potonje traži vještinu, suradnju, ali i brzinu reakcije na moguće opstrukcije pothvata (primjerice, prekidi i rastjerivanja od privatnih zaštitara trgovačkih centara). Američki antropolog Maple Razsa (2015:154) 2000-ih godina u pratnji zagrebačkih skvotera bilježi i da radnici supermarketa ostavljaju zapakiranu hranu namijenjenu za bacanje u kutijama *pokraj* kontejnera – kao i na tržnici tijekom ovoga recentnijega istraživanja, postoji prešutna solidarnost. Taj podatak svjedoči i da skvoteri uzastopno dolaze na istu lokaciju gdje su onda i očekivani, a prioritet imaju oni punktovi do kojih se pješke ili biciklom najlakše dolazi. Za potrebe *Postaje* činilo se kako su samo jedna tržnica i jedan supermarket na dan dostatni, ritam je takav da se u nabavu ide često i s kraćim rokom za trošenja namirnica u vidu, kako bi se izbjeglo gomilanje, a zatim i ponovno bacanje.¹²

Životne se potrebe, od temeljnih stambenih uvjeta do posljednjega prigodnoga materijala za kreativne hobije, ne zadovoljavaju odbačenim produktima masovne proizvodnje samo zbog naročite ekonomičnosti ili sklonosti štednji. Skvotersko će kućanstvo primat dati recikliranju pored novčanoga budžeta, kolektivnoga ili individualnoga, s namjerom kritičkoga pristupa konzumerizmu i začaranom krugu njegovih apetita. Američki anarhist i teoretičar radikalne kriminologije Jeff Shantz (2005) kopanju po smeću u široj mreži antikonzumerističkih odnosa koju naziva „freeganism“ pristupa kao anarhističkoj političkoj praksi, dijelu ideologije „radikalne nepotrošnje“ (eng. *radical nonconsumption*). Skvoteri, vođeni njome, žive na način koji ne stvara nikakvu novu potražnju za robom i stoga njihovi životi sami ne propagiraju sustav protiv kojega prosvjeduju. Ekonomija recikliranja prilika je da pruže modele svakodnevne prakse koja čak neće nužno prekinuti svaku vezu s kapitalističkim načinom proizvodnje, već s njegovim viškovima nastojati uspostaviti novi odnos.

---

¹² Količine namirnica koje su se nabavljale „recikliranjem“ odgovarale su potrebama cijeloga kućanstva koje je (u rijetkim trenucima) brojalo i do dvadeset osoba na ručku i večeri. Dok su pronalasci paketa tjestenine, riže, leće značili da se na njihovu nabavu sljedećih tjedan dana ne mora misliti, skupljene količine voća i povrća nastojale su se pripremiti i potrošiti u svega dan do dva. Kuhani obroci, salate, užine i deserti bit će složeni tako da se iskoristi ona namirnica koje ima najviše. Posebne će prilike, poput proslava ili dobrodošlice dugočekivanoga prijatelja, potaknuti kupnju dodatnih sastojaka.

„[Anarhisti] ne žive samo izvan sustava, već i od viška koji sustav proizvodi. U nevjerojatno idealističkom činu vjere, oni vjeruju da preusmjeravanjem 'toka otpada' potrošačkog kapitalizma potrebitima zapravo rastavljaju gospodarevu kuću gospodarevim alatima.“ (ibid.:10)

Upravo rutinsko pretvaranje hrane s polica u smeće omogućuje da skvoteri mogu svakodnevno puniti police svoje kuhinje iskoristljivim namirnicama i više puta kroz dan pripremati kuhane veganske¹³ obroke za više od broja zatečenih stanara. Tako je, primjerice, voća i povrća, skupljenoga metodama recikliranja, ponekad u zalihama *Postaje* bilo dovoljno da su ga nastojali dijeliti dalje prijateljima¹⁴ ili su čak mijenjali ritam nabave, planirajući da se hrana reciklira češće, ali u manjim količinama, kako bi se stigla u potpunosti iskoristiti, umjesto da zalihe propadnu. Saznala sam da je skvot naknadno otišao i korak dalje pa otvorio i malu smočnicu za razmjenu hrane, uglavnom s voćem i povrćem, prema načelu „uzmi što želiš, ostavi što ti je viška“. Viškovi koji su se prije spontano dijelili prijateljima sada dobivaju svoje zasebne police – sa svrhom da se prijatelje, poznanike, druge aktiviste i susjede pozove i uhoda u njihovu, kako ju nazivaju, „ekonomiju solidarnosti“.

Ove dvije metode recikliranja hrane, skupljanje po tržnici i „kopanje po smeću“, imaju jasnu poruku. Najprije, vrlo direktno ukazuju na doista nevjerojatnu količinu namirnica, pogotovo suhih namirnica, voća i povrća, svježega kruha, koje se svakodnevno bacaju. Zatim, samom činjenicom da skvoterska zajednica može kontinuirano kao kućanstvo dostatno živjeti gotovo isključivo na recikliranim resursima, pogotovo hrani, dokazuju sebi i drugima da je takva stvarnost moguća, čak i sretno rješenje. Taj je cilj i eksplicitno izrečen kada, na jednoj od strukturiranih rasprava o skvotiranju kao stambenom rješenju, jedna od stanarki ipak naglašava gdje pada njihov fokus:

„(...) Da, da, to je svakako pitanje stambenih prava, ali isto tako mislim da je riječ o jednoj vrsti širega antikapitalističkoga narativa koji nastojimo voditi, jer ipak pokušavamo i sebi i drugima pokazati kako je moguće živjeti na vrlo malo, mi stvarno trošimo vrlo malo. (...) I da, čini se kako je ipak inherentno antikapitalistički uspjeti živjeti na ovakav način i raditi

---

¹³ Iako se veganstvo kao filozofija i stil života redovito može susresti u skvoterskim zajednicama, dodatno potaknuto ograničenim mogućnostima nabave i skladištenja namirnica, ono u slučaju *Postaje* nije uvjet. Svi stanari mogu neometano konzumirati neveganske proizvode unutar kućanstva, iako u periodu istraživanja to čini tek jedan stanar.

¹⁴ Zamjetno je da, dok su zalihe *Postaje* bile na raspolaganju prijateljima stanara općenito, redovitijih razmjena (viškova) namirnica s drugim skvotovima, konkretno s *Reci:Klaonicom*, na svakodnevnoj razini nije bilo jer su oni imali vlastite cikluse nabave i raspodjele hrane.

samo za ono što ti je potrebno za taj dan.“¹⁵

Dakle, cilj nije samo stvoriti *svoju* malu utopiju, kako se danas popularno predbacuje „hipijevskim“ inačicama skvotiranja s početka 2000-ih godina koje nisu bile zainteresirane za šire strukturne promjene, već će fokus biti usmjeren i na otvaranje prostora za preodgoj. Kako mi je tijekom pratnje skvotera u recikliranju postalo jasno, taj proces edukacije ne traži ni trenutak teorijskoga razglabanja – praksi je prepušteno da govori. Svjedočenjem količini dobre hrane koja završava u smeću, gledajući kako skvoteri iz kontejnera iznose i više nego što u torbama mogu ponijeti, postaje jasnije kako je tek pokoji susret s kontejnerom dovoljno potentan trenutak za prisvajanje radikalne kritike široko prihvaćene logike kapitalističke proizvodnje i potrošnje. Neki su se autori u opisu skvoterskoga života, posebice odnosu prema hrani unutar ekonomije recikliranja resursa, posvetili i kritikama koje im se mogu uputiti. Talijanski ekonomist Claudio Cattaneo i geograf Salvatore Engel-Di Mauro podsjećaju kako su materijalna realnost i estetika povezani sa skvoterskim životnim stilom neprivaćni većini ljudi, a svakodnevne prakse skvotera često stigmatizirane kao „prljave“ i odbojne, što nesumnjivo koči njihove radikalizirajuće potencijale, širenje znanja izvan vlastitih kontrakulturnih krugova, pa i popularizaciju skvotiranja općenito (Cattaneo i Engel-Di Mauro 2015:359). Jedan od uspješnijih kolektiva u dopiranju do kruga građana širega od aktivista i anarhista je *Hrana, a ne oružje* (HNO), ogranak globalnoga kolektiva *Food Not Bombs*, s početkom djelovanja u Zagrebu 2002. godine. Riječ je o anarhističkom kolektivu koji okuplja ljude sa svrhom promocije uzajamne pomoći kroz direktne akcije javnoga dijeljenja besplatnih, veganskih obroka, skuhanih od hrane koja se nije prodala na lokalnim tržnicama. HNO jedan je od niza kolektiva koji su isprepleteni sa skvoterskom scenom time što dijele i fizičke i simboličke prostore za djelovanje. Ovaj kolektiv do danas nastavlja popularizirati praksu recikliranja hrane izvan konteksta skvotiranja, ali istovremeno i inzistira na političkoj nasuprot humanitarnoj prirodi svojega angažmana. Autori koji tematiziraju razmeđe anarhizma, skvotiranja i beskućništva naglašavaju svjesnu uspostavu dihotomije između humanitarnosti i solidarnosti (eng. *charity* vs. *solidarity*) kroz rad HNO-a (v. Shantz 2005; Parson 2019). Dok rad humanitarnih inicijativa, koje će Parson krovno nazvati „industrijskim kompleksom neprofitnih organizacija“ (Parson 2019:33), smatraju kooptacijom i depolitizacijom diskursa o dijeljenju pomoći potrebitima, solidarnost kao načelo promovira horizontalnost i samodostatnost – naglašava se kako između aktivista HNO-a i onih koje hrane nema razlika. Odbacuje se narativ da dobrotvorni pojedinci

---

¹⁵ Svi su izdvojeni citati iz kazivanja izvorno bili na engleskome jeziku te su u ovome članku doneseni u mojem prijevodu.

dijeljenjem pokazuju „milosrđe“, već kroz rad HNO-a preraspodjela temeljnih resursa dovodi u pitanje same silnice sustava koji taj minimum ljudskih potreba ne zadovoljava. Ovaj se emancipacijski pomak preslikava na prakse recikliranja u skvotovima. Umjesto da se svakodnevno skupljanje materijala, hrane pogotovo, zadrži u atmosferi osobnoga neuspjeha i socijalne isključenosti, ono je transformirano u svjesnu i ponosnu praksu koja fokus vraća na rasipanje – svojstveno društvu koje se temelji na izrabljivanju, profitu i nejednakosti. Shantz (2005:17) čak govori o „kopanju po smeću“ kao *zabavnoj* aktivnosti jer ju grupe skvotera ili prijatelja mogu raditi zajedno pa planirati određene lokacije u određeno vrijeme kao plodonosne „mete“. Tijekom istraživanja među zagrebačkim skvoterima na terenu je bilo zamjetno mijenjanje paradigme i vokabularom kojim se nabava hrane obilježuje. Oni se gotovo bez iznimke u svakodnevnome govoru koriste izrazima koji evociraju slobodu djelovanja, pa će se naspram nemoćnoga, prisilnoga „kopanja po smeću“, uz engleski termin *dumpster diving*, upotrijebiti „recikliranje“ kao proaktivna, ekološki odgovorna odluka. Uostalom, sama se kategorija nabave hrane, bilo „kopanjem po smeću“ ili skupljanjem viškova po tržnici, u tjednoj podjeli kućanskih zadataka naziva *recikliranjem*. Dakako, recikliranje hrane, odjeće, namještaja te čak neiskorištenoga gradskoga resursa poput zgrade i jest, pored onoga ekonomskoga, intervencija *ekološki* održivoga rješenja.

S obzirom na odnos skvotera prema resursima oko njih, od zidova prazne zgrade, do namirnica za ručak, postoji još jedna važna perspektiva. Ako govorimo o odnosu zakonskih akata prema skvoterskim akcijama prehranjivanja sebe i drugih, nailazimo na različite podatke. „Kopanje po smeću“ se tako u Hrvatskoj, prema *Zakonu o vlasništvu i drugim stvarnim pravima* (NN 94/17, članak 21.), može tumačiti protuzakonitim ako podrazumijeva neovlašten ulazak na posjed, što prema *Odluci o izmjenama Odluke o komunalnom redu grada Zagreba* (04/2008) isključuje kontejnere na javnim površinama. Prema iskustvima skvotera *Postaje*, gotovo da se i ne kažnjava pa će upornijim „kopačima smeća“ najveći problem biti lokoti na kontejnerima ili zaštitari. S druge strane, u SAD-u i zemljama zapadne Europe, primjerice Njemačkoj, ipak jest dosljednije kažnjivo kao ilegalna aktivnost, shvaćena kao krađa privatnoga vlasništva supermarketa,¹⁶ pa je, kako je Razsa tijekom istraživanja u ranim 2000-ima zamijetio, zagrebačke skvotere zaobišla

---

¹⁶ Površine koje su dijelom posjeda supermarketa, namijenjene držanju otpada, također su i visoko ograđene, uz sve češće lokote na samim kontejnerima kao dodatna prepreka „kopačima smeća“ – prizor je kojemu svjedoče i skvoteri iz hrvatskih gradova. Logika tretiranja otpada supermarketa kao privatno vlasništvo podržana je upravo time što se kontejneri nalaze unutar privatnoga posjeda prodajnoga centra. Shantz (2015:15), spominjajući bodljikavu žicu, zamke, skrivene komade razbijenoga stakla, pse čuvaru, pa i oružje na primjeru SAD-a, ove „sigurnosne“ korake protiv „kopanja po smeću“ tumači kao čvrsto utemeljen primat vlasništva i profita.

sudbina pogleda u kontejner čiji je sadržaj „preventivno“ zaliven amonijakom (Razsa 2015:154). Dakle, sukob s privatnim vlasništvom ne zastaje na zauzimanju prazne zgrade, već ih prati do posljednjega zaloga reciklirane hrane. Taj je konflikt, dakako, namjeren i skvoterima svojstven – on je prilika za prokazivanje nelogičnosti dominantnoga sistema. U svojem potpuno nenasilnom činu, materijalizira u anarhizmu duboko ukorijenjenu dihotomiju između legalnoga i legitimnoga (Cattaneo 2014:162). Odbacuje se zakon koji, prema anarhistima, služi društvenoj kontroli i zaštiti vlasništva te ono što smatra društvenim „redom“ u konačnici može uvesti samo zakonskom i fizičkom (pri)silom. S druge strane, metode djelovanja koje su državnim propisima proglašene protuzakonitima skvoteri smatraju legitimnima ako pružaju priliku za ravnopravniju podjelu resursa.

Neformalna ekonomija

U prethodnom sam odjeljku skvoterske ekonomije prikazala kolektivnu ekonomiju skvota, koja se poglavito oslanja na recikliranje, prenamjenu materijala, predmeta i otpada kako bi zadovoljila svakodnevne životne potrebe stanara. Međutim, osvrt na ekonomiju ovoga zagrebačkoga skvota nije potpun bez širega pogleda na odnos koji skvoterski „životni stil“, kako ga Cattaneo i Martínez (2014:127) nazivaju, uspostavlja sa zapošljavanjem. Prvenstveno će u fokusu biti jedan, njima svojstven, oblik neformalne ekonomije kao „paralelnog sustava privređivanja koji funkcionira mimo zakonski utemeljenoga i organiziranoga formalnog tržišta rada“ (Rubić 2013:69). Neformalni rad s kojim je skvoterski život u slučaju ove zajednice isprepleten, toliko je zastupljen među stanarima i korisnicima skvota, da je u konačnici obilježio i njegov identitet. Zanima me, dakle, mjesto neformalne ekonomije u životu skvotera. U prvome redu, najjasnija je veza s kućanskim budžetom, koji ovisi o pojedinačnim davanjima svakoga stanara u visini od deset eura tjedno. Ono što olakšava život u glavnome gradu, gdje priuštvost stambenoga prostora u najmu svake godine pada (Marčetić 2020:165), jest upravo ta niska cijena „stanarine“, kao jedinoga doista pravoga monetarnoga zahtjeva koji održavanje kolektivnoga života traži od njih. Iako se nisko novčano ulaganje nadoknađuje visokom razinom osobnoga organizacijskoga i fizičkoga rada, gotovo će svaki stanar jedan dio svojega radnoga tjedna provesti i izvan skvota. Stoga se, osim neformalnim, ovdje posvećujem i formalnim zaposlenjima kojima skvoteri popunjavaju svoj osobni budžet, te kako se odabrani načini zarade uklapaju u sustav vrijednosti kojemu skvotiranje pripada.

Središnju ulogu u neformalnoj ekonomiji skvotera *Postaje* zauzima rad na zagrebačkoj cirkuskoj i izvedbenoj sceni. Imajući na umu kako su počeci skvotiranja u *Postaji* bili prvenstveno potaknuti potrebama lokalne cirkuske scene da osigura vlastiti

prostor za treninge i izvedbe,¹⁷ postaje jasnije zašto joj danas pripada značajan dio ove skvoterske zajednice. Maša Borović (2023), sudionica prvih napora da se skvotira ruševni kompleks *Postaje*, pamti kako se, nakon useljenja prvih cirkuskih izvođača, broj stanara lančano povećavao jer su se useljavali prijatelji i poznanici iz njihovih krugova. Igram slučaja, kako tvrdi, među njima su se našli i žongleri iz Argentine i Paragvaja, preko kojih zatim raste broj novih cirkuskih snaga, dolazeći upravo iz Latinske Amerike. Uskoro ovi sudionici cirkuske scene, osim lokalne, sada i latinoameričke, pretvaraju *Postaju* u većinski svoj skvot, a cirkus postaje njegova specifičnost. Cirkus je tako zaštitni znak i nerazdvojev od društvenoga i ekonomskoga života *Postaje*, ali i privlačna opcija samozapošljavanja, da čak vrijedi i suprotan smjer utjecaja, pa tako mnogi od onih koji u *Postaju* dolaze iz drugih, sa cirkusom nepovezanih razloga, u nekom se trenutku pridružuju vježbanjima, treninzima, a neki u konačnici i nastupaju. Pod „nastupom“ ovdje se konkretno misli na dva mjesta izvođenja i zarađivanja: na cirkuskim događanjima te na javnim uličnim površinama ili semaforima.

Skvot je povremeno bio domaćinom večeri performansa, gdje bi svoje vještine predstavljalo nekoliko pojedinaca sa scene, ponekad i tematski okupljenih, poput onih na predstavi plesa s ognjem gdje su glavni izvođači podjednako uključivali i stanare i nestanare *Postaje*. Njihov bi nastup obično predstavljao povod da se u skvotu održi zabava sa što većim brojem ljudi – sigurno točka najveće otvorenosti skvota javnosti i – za mnoge zainteresirane građane, među kojima su prvenstveno studenti, umjetnici, aktivisti, čak i prvi trenutak susreta s ovim skvotom. Te su zabave osim društvene komponente imale i onu ekonomsku. Posjetitelji su tijekom večeri, kao znak zahvalnosti za besplatnu hranu, piće i nastup, mogli zauzvrat ostaviti novčanu donaciju. Međutim, ovdje nije bilo riječi samo o prilici da cirkusanti zarade, već je korist bila višestruka. Obično su svakim svojim nastupom nastojali privući publiku koja će donacijom ili osobnim angažmanom u skvoterskoj zajednici doprinijeti njezinu opstanku i razvoju. Izvedbe većih razmjera, poput onih na Cirkobalkani, festivalu suvremenoga cirkusa u Pogonu Jedinstvo koji se održava u lipnju svake godine, obično bi bile najavljivane manjim događanjem u *Postaji*, tako da je svakako riječ i o prostoru za promidžbu vlastitoga umjetničkoga rada. U najmanju ruku, ovi (polu)javni pozivi na ulazak u skvot i interakciju s njegovim sadržajem grade pozitivnu

---

¹⁷ Izazovi oko pronalaska i osiguravanja vlastitoga gradskoga prostora nisu poznati samo zagrebačkoj cirkuskoj sceni. U rujnu 2023. godine gasi se HALA 100 u Splitu, prostor koji je od 2015. vodio umjetnički kolektiv za suvremeni cirkus i nove medije *Room 100*. „Zbog višegodišnjeg izostanka podrške od strane gradske uprave, *Room 100* bio je primoran unajmiti prostor od privatnog iznajmljivača, koji je tijekom ljeta pod izlikom novih tržišnih cijena odlučio gotovo utrostručiti iznos najamnine“, nakon čega se kolektiv seli te veći dio svojih programa gasi (Vlahović 2023).

sliku o skvotovima kao mjestima susreta u gradu, a u najboljem slučaju povećavaju broj dugoročno aktivnih sudionika scene kako novi građani otkrivaju sebi korisne i privlačne aspekte prostora i zajednice.

Drugi oblik izvođenja bio je mnogo učestalija tema tijekom istraživanja zato što je krojio dnevni radni ritam. Riječ je o javnom uličnom izvođenju, pojedinačno ili u paru, najčešće održavanom na pješačkim prijelazima prometnih gradskih raskrižja. Kao što su građani Zagreba u posljednjih barem pet godina mogli primijetiti, postao je redovan prizor da, tijekom pola minute crvenoga svjetla na semaforima, pred kolone automobila izlaze žongleri čunjeva, loptica, šešira ili obruča, ponekad i na monociklu ili ljestvama, izvode svoju točku, a zatim se u posljednjim trenutcima sa spuštenim šeširom upućuju od vozača skupljati napojnice. Njihova „plaća“ prvenstveno ovisi o trima čimbenicima: žonglerskoj vještini, gradskoj lokaciji i dobu dana. Do zadovoljavajuće se zarade dolazi nakon uloženoga truda upornim vježbanjem – ovisno o disciplini i pojedincu, za neke su to mjeseci, a za neke godine. Srazmjer lokacije i vremena komponenta je koju se pak može direktnije proučavati i „naštimavati“, a konačni je cilj prepoznati priliku u velikoj gradskoj gužvi: što veći broj automobila u koloni pred semaforom – to šira publika i bolja zarada. Naravno, individualni se žongler, posebice početnik, uvelike oslanja na mrežu svojih kolega i njihovih analiza tih dviju „krivulja“. Žongleri radom usvajaju prostorni i prometni plan grada, što je strancima među njima dobar uvod u sliku šire urbane sredine u kojoj žive. Kako je medijski članak *BBC-a na srpskom* s naslovom „Žongliranje na semaforu: On je jedini koji uživa u saobraćajnim gužvama“ već jednom ironizirao, izvješćujući o žongleru s beogradskih semafora, žongleri su jedini koji redovite gradske gužve pretvaraju u sebi korisnu okolnost (Veselinović i Janković 2019).¹⁸ Drugim riječima, pretvaraju simptom automobilsokcentričnoga društva u svoju priliku – još jedna instanca prevrtanja nedostataka dominantnoga sustava u vlastiti resurs, dok istovremeno ne sudjeluju u njegovoj reprodukciji – svi se gradom kreću kombinirajući javni prijevoz s biciklima i skateboardima. Promicanje alternativnih prijevoznih sredstva jedan je od načina izazivanja kapitalističkih modaliteta, a za skvoterski se životni stil jednostavno podrazumijeva (Cattaneo i Engel-Di Mauro 2014:121). Nadalje, ovaj „poslovni model“

---

¹⁸ Hrvatski su medijski portali od 2018. godine krenuli pratiti fenomen uličnoga žongliranja na zagrebačkim semaforima i obično im se posvećivali kao neobičnoj atrakciji koja umanjuje nervozu vozača (Majić 2018; Pixsell 2019). Od 2021. godine prenose i kratke intervjuve koji tematiziraju njihovu nacionalnost, motivaciju, zaradu i/ili dojmove o Hrvatima (Prčić 2021; Divljaković 2021). Iako imaju pozitivan ton, reportaže koje prenose o žonglerima su kratke, banalne i bez kritičkoga osvrta na njihovu poziciju u hrvatskome društvu. Portal *istarski.hr* je u srpnju 2023. prvi tek natuknuo pitanje kriminalizacije, izvješćujući kako je žonglera pulski policajac otjerao sa semafora (Rosanda 2023).

žonglera ima i šire dimenzije analize prilika i uvjeta za rad. Osim što će na usporedbi među gradovima prepoznati da, što je grad prometniji – to bolje, pa će Zagreb biti glavna točka u Hrvatskoj kada ih ljeti iz njega ne odvlače obalni gradovi, još su važniji sljedeći parametri. Naime, atmosferu i uspješnost žongliranja u nekim će slučajevima kontrolirati stupanj (prvenstveno ekonomskoga) razvoja države u kojoj se nalaze. Jednom su prilikom skvoterice, nakon povratka s ljubljanskih semafora, objasnile da što je zemlja „razvijenija“, to su građani bogatiji i velikodušniji dijele svoj sitniš. No, „razvijenost“ zemlje podrazumijeva i dosljedniju zakonsku regulaciju i strože održavanje „reda“. Dakle, što je rad na semaforu strože zakonski reguliran, to je zarada bolja, ali i riskantnija. Hrvatska je po tome pitanju zemlja manjega rizika i manje zarade, mogu gotovo potpuno neometano raditi na semaforima,¹⁹ ali isto tako povremeno trebaju putovati u druge zemlje da bi bolje zaradili. Osim hrvatske obale ljeti, za zagrebačke su skvotere Ljubljana i Beograd najbliže opcije, a odlazi se i u gradove Grčke, Bugarske, Švicarske i Njemačke. Prisutnost semaforikoga žongliranja u Zagrebu, pa i oživljavanje cirkuske scene kojoj pripada, i jest rezultat potrebe posla s visokom mobilnošću. U Hrvatsku i druge europske zemlje ova umjetnost žongliranja na semaforima primarno dolazi iz Latinske Amerike. *Postaju* će u nekim mjesecima doista većinski činiti ljudi sa španjolskoga govornoga područja, upravo iz ovoga sektora neformalne ekonomije. Cirkuski izvođači iz *Međunarodnoga udruženja žonglera* (The International Jugglers' Association) opisuju žongliranje na semaforima kao uobičajeno i karakteristično za Latinsku Ameriku (Simu 2016; Velez 2021), kao i novinari koji razgovaraju sa žonglerima Čilea, Brazila, Perua i Kolumbije (Matthews 2010; Petersen 2010b; Fison 2013; de Jong 2019). Iako se o ovome obliku neformalne ekonomije kontinuirano govori samo kao o aktualnoj uličnoj atrakciji, britanska ga novinarka Maryrose Fison (2013) ipak u slučaju Čilea povijesno kontekstualizira. Čileanska se cirkuska scena prvi put pojavljuje u 19. stoljeću, da bi se tijekom prošloga stoljeća broj cirkusa udeseterostručio. Tijekom Pinochetove diktature, između 1973. i 1990. godine, akrobati i klauni uličnoga cirkusa nudili su široj javnosti oblik eskapizma. Od uspostave demokracije u Čileu 1990. broj izvođača u glavnom gradu zemlje nastavio je rasti. Danas se pješački prijelazi koriste za zaradu, ali i kao prostor za izlaganje umjetnosti (Fison 2013). Marcelo Troncoso, čileanski sociolog i autor dokumentarnoga filma „Dimensions of Juggling in Chile“, smatra kako svoju popularizaciju među mladim izvođačima diljem svijeta žongliranje duguje tome da ne zahtijeva veliku infrastrukturu za treniranje, za razliku

---

¹⁹ Iz zakonske perspektive, policija na ulicama u Hrvatskoj žongliranje u najgorem slučaju može tumačiti kao opstrukciju prometa time što se žongleri na pješačkom prijelazu zadržavaju dulje nego što je dopušteno i što u prometu hodaju među automobilima. U stvarnosti, prema iskustvima kazivača, zagrebačka se policija najčešće uopće ne obazire na žonglere.

od većine cirkuskih tehnika. Posljedično, to je također omogućilo da žongliranje dobije veću vidljivost jer, kada se instalira u javni prostor kao što je, recimo, mikropredstava na semaforu, postaje dio gradskoga dnevnoga pejzaža (Manzano i Troncoso 2023). Izostanak potrebe za velikom infrastrukturom o kojoj Troncoso govori može biti razlogom zašto se preko došljaka iz Latinske Amerike ta vještina tako ubrzano prenosi i drugim skvoterima.

Pored veće dostupnosti opreme za cirkuske discipline, mogu se dalje pokušati sažeti privlačni faktori ovoga načina zarađivanja. Ovdje je neizostavna klasna dimenzija. Američki umjetnik Kyle Petersen (2010a; 2010b), primjerice, u kratkim osvrtima na latinoameričku scenu prenosi iskustva, ponegdje dubokoga, siromaštva te uličnoga žongliranja kao *nužnosti*. Drugi pak naglašavaju potrebu za fizičkom rekreacijom, kreativnim izričajem i pripadanjem zajednici (Simu 2016; de Jong 2019; Velez 2021). Na tragu toga, kod zagrebačkih skvotera žonglera može se uočiti zbir istih ekonomskih, društvenih, kreativnih motiva. U slučaju samozaposlenih stanara *Postaje*, posebice se važnima čine horizontalnost i autonomnost ove vrste neformalne ekonomije, dimenzije rada koje su dolazile do izražaja sigurno zbog konteksta skvotiranja unutar kojega se na terenu susrećem sa žonglerstvom. Cattaneo (2018) odabir neformalne ekonomije shvaća logičnim i kompatibilnim skvoterskoj ekonomiji kao takvoj. To što ne moraju plaćati visoku stanarinu, omogućuje im da radikalno transformiraju svoj stil života i, posebno, perspektivu prema potrebi za plaćenim poslom ili prihodom. „Jednom kada se netko uhoda kao skvoter, dovoljan mu je posao na pola radnog vremena ili honorarni rad da bi preživio, a novac može trošiti na druge prioritete umjesto da puni džepove stanodavca“ (ibid.:148). Osim preusmjeravanja financijskih kapaciteta, manjim brojem sati provedenih na radnome mjestu dolazi i do preraspodjele vremena kao resursa. Uspostava novoga odnosa prema vlastitome vremenu bila je posebno jasna kod žonglera u *Postaji*. Nakon što se pripremi izvedba na semaforu, uzimljući u obzir sve ranije spomenute parametre – lokaciju, doba dana, vještinu – bolja i češća zarada sada može osigurati manje rada ubuduće, u sljedećim tjednima ili čak mjesecima. Takvo je upravljanje radnim ritmom bila tipična taktika iskusnijih žonglera koji su u vlastitom zadanom roku nastojali osigurati svoj budžet za sljedeći životni period, koji je onda tretiran kao slobodno vrijeme, lišeno rada za novac i posvećeno drugim sferama života: radu u skvotu, putovanjima, osobnim interesima i užicima, općem sporijem te, iz njihove perspektive, sretnijem životnom tempu. Dakle, uspostavlja se jedan *idioritam*. Filozof Srećko Horvat (2017) u jednom od svojih predavanja govori o opoziciji ritma i idioritma, oslanjajući se na francuskoga semiotičara Rolanda Barthesa (2012) koji piše o načinima na koje politika biva upisana u svakodnevi život. Barthes uspostavlja termin „idioritmija“ (eng. *idiorrhythmy*), nasuprot „ritmu“ koji nameće i diktira moć. Idioritam je ritam u zajednicama, ritam zajedničkoga

života, čak i sklad istovremenoga bivanja i samim i zajedno. Stoga je za Horvata cijela poanta utopije – stvoriti jedan idioritam, a svoju tezu podupire primjerom o šesto kooperativa i komuna u Kataloniji, koje žive unutar aktualnoga društveno-političkoga sustava, ne izvan njega, ali pritom stvaraju jedan alternativni sustav. Sean Parson u kontekstu skvotiranja kao anarhističke prakse na tragu ovoga ističe još jednu prednost sprege skvotiranja i ove nove vrste rada: omogućuju im da svoje vrijeme i energiju posvete političkim akcijama i aktivizmu (Parson 2019:104). Time nastoji argumentirati kako se skvoterski pokreti, a i neformalne ekonomije koje potiču, ne mogu tumačiti kao „otpadnički“ pokreti koji se pokušajem života „izvan sistema“ jednostavno žele isključiti iz društva. Naprotiv, oni rastvaraju prostor i vrijeme za djelovanje. Dakako, skvoteri su čak i neformalnom ekonomijom i dalje dijelom vrste monetarne razmjene, a opis posla žonglera kakav je ovdje predstavljen na domaćem primjeru ipak naslućuje jednu razinu kalkulacije produktivnosti, posebice s odlascima u druge gradove ili zemlje na rad. Međutim, dojam oslobođenja od „nadničkoga ropstva“ zagrebačkim će se skvoterima anarhistima činiti posebno argumentiran naspram prijašnjih iskustava na „uobičajenim“ radnim mjestima, sada nepovratno shvaćenima kao višestruka krađa. Za svoj opstanak okreću se načinu zarađivanja koji prvenstveno isključuje hijerarhizaciju rada i radnih odnosa, a zatim i fiksno radno vrijeme, uniformiranost te društveno besmislen ili čak štetan rezultat njihova rada.

Naposlijetku, kada govorimo o oblicima novčanoga zarađivanja među članovima zajednice *Postaje*, treba napomenuti da su cirkus i žongliranje najčešći, ali ne jedini primjeri. Pored njih prisutan je i tzv. *busking*, ulično izvođenje glazbe, vođeno istim principima kao i ulično žongliranje, ali i niz drugih poslova. Osim honorarnih poslova u znanstvenom i umjetničkom sektoru (kao istraživači, prevoditelji, modeli za umjetničke akte...) ili studentskih stipendija kao izvora financiranja, hrvatski se skvoteri *općenito* odlučuju i na poslove dostave na biciklu, rada u veganskim restoranima, na kulturnim i glazbenim događanjima, te inozemnoga sezonskoga rada u poljoprivredi. Ponovno se u odabirima mogu iščitati određeni prioriteti i preferencije, odnosno uklapanje posla u životni stil koji vode izvan njega: fizičko kretanje i vožnja biciklom, boravak u prirodi, veganstvo, te pogotovo fleksibilno radno vrijeme – skvoteri iz nekoliko hrvatskih gradova istaknuli su mi kako im je ključno da na posao ne moraju odlaziti *svakoga dana*. Dakle, dolazi do pomaka mjesta plaćenoga rada u svakodnevnome životu od centralnoga k rubnom, sporednom položaju, koji će se prilagođavati drugim sferama života, a ne suprotno.

Kolektivno zaposjedanje stambenoga prostora, kao što je skvotiranje, gradi temelj za transformaciju radnih odnosa *odozdo*. Ta transformacija rada onda povlači i pitanja odnosa pojedinaca i zajednica prema temporalnosti – na dnevnoj i cjeloživotnoj razini. Neformalna ekonomija koju smo zatekli u ovome kutku skvoterske scene glavnoga grada,

za skvotera žonglera istovremeno nudi veću razinu osobne autonomije i mobilnosti, s jedne strane, te zajednicu na koju se, zahvaljujući kolektivnom životu, može višestruko osloniti, s druge.

ZAKLJUČAK

Ovdje nazvana *ekonomijom recikliranja*, oblik alternativne ekonomije kojom se skvotersko kućanstvo uzdržava zasniva se na ponovnoj upotrebi viškova koje proizvodi život u kapitalističkom sustavu bez sudjelovanja u njemu: od samoga čina zaposjedanja napuštenoga kompleksa, do odnosa prema hrani, odjeći, namještaju, alatima, knjigama, umjetničkom materijalu. Rad se najviše posvećuje metodama recikliranja hrane s tržnica i ostataka iz supermarketa kao radikalizirajućoj praksi koja težište vraća na kritiku sustava masovne proizvodnje i potrošnje. Dok je „recikliranje“ već ustaljena poštapalica zelenih politika održivosti koje promoviraju formalne strukture kao što je Europska unija, ovdje je ipak riječ o uvjerljivom i dosljednijem shvaćanju cirkularne ekonomije, zahvaljujući kojoj skvotersko kućanstvo nastavlja biti samoodrživo. Analizom praksi redistribucije resursa, od stambenih do prehrambenih, ocrta se sukob koji skvoteri anarhisti uspostavljaju s legitimitetom privatnoga vlasništva te s tržišnom logikom prema kojoj se hrana, odjeća i ostale potrepštine radije gomilaju i zatim bacaju nego čine dostupnijima. Nasuprot pravilima monetarne ekonomije, uspostavlja se novi sustav vrijednosti – solidarnosti, uzajamne pomoći i suradnje – kojim su vođeni kada sve prikupljeno i obnovljeno, od fizičkih materijala do znanja i vještina, nastoje staviti na raspolaganje građanima i šire od svojih aktivističkih krugova. U pristupima materijalnim, ali i organizacijskim rješenjima, zaobilaženjem institucionalnih struktura, nastoje se pružiti brža rješenja za strukturne probleme, i to načinima koji zatečene potiču i osnažuju *odozdo* u upravljanju i kreiranju vlastitih sudbina.

Pokazalo se da se u materijalne okolnosti skvoterskoga života dobro uklapa rad u neformalnim ekonomijama, a u slučaju *Postaje* to su najčešće žonglerske izvedbe na semaforima i javnim površinama grada. Riječ je o takvoj razini kompatibilnosti prostora za život i za rad da se skvotu pripisuje kako je, zahvaljujući dostupnosti toga prostora, oživjela hrvatska cirkuska scena. Ovim oblikom neformalnoga, kreativnoga i zapravo mobilnoga oblika rada, *Postaja* dobiva stanare mahom sa španjolskog govornoga područja, za koje skvoterska zajednica postaje mreža podrške i ekonomske konsolidacije usred turbulentnih realnosti migrantskih iskustava koja mnoge od njih prate. U konačnici, svi stanari skvota tim dvjema ekonomijama sudjeluju u stvaranju vlastitoga *idioritma*, nasuprot ritmu dominantnoga sustava koji nerijetko nalaže iscrpljujući rad za

zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Pomakom rada k rubnijem položaju u životu ne samo da se mijenja svakodnevica pojedinca, već se kolektivu oslobađa vrijeme za druge prioritete, kao što je aktivizam.

Kombinacijom dviju ekonomija kojima je posvećena analiza u ovom članku, ekonomije recikliranja i neformalne ekonomije, skvoteri *Postaje* mogu živjeti i djelovati uglavnom izvan kapitalističkoga sustava monetarnoga profita prema kojemu ostaju kritični. Umjesto toga, gradi se sustav solidarnosti, uzajamne pomoći i suradnje, na koji se oslanjaju tijekom svakodnevnoga preživljavanja u urbanome kontekstu, usred izazova prijetnje deložacije, preko velikih infrastrukturnih projekata kao što je osposobljavanje prostorija i osmišljavanje njihovih sadržaja, do političkoga aktivizma koji okuplja zajednicu. Članak nastoji prikazati kako skvoteri jednoga grada mogu ne samo identificirati umreženost sustavnih problema koji ih sve povezuju i artikulirati potrebu za djelovanjem, već zatim i osmisliti uhodane prakse koje će za svoje stanare i korisnike na svakodnevnoj razini ostati održive, produktivne i emancipacijske. Lokalna napuštena zgrada istovremeno služi i rješavanju aktualnih, materijalnih problema, i vizijama radikalno drugačijega svijeta. U izgradnji alternativnih sustava i mreža zajednica jasno se prepoznaje potreba da se u „malome“ projicira „veliko“.

LITERATURA

- BALLESTEROS-QUILEZ, Julia, Pablo RIVERA-VARGAS i Judith JACOVKIS. 2022. „Counter hegemony, popular education, and resistances: A systematic literature review on the squatters' movement“. *Frontiers in Psychology*, vol. 13:1030379. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1030379>
- BARTHES, Roland. 2012. *How to Live Together: Novelistic Simulations of Some Everyday Spaces*. New York: Columbia University Press.
- BOROVIĆ, Maša. 2020. „Cirkus je izvedbena umjetnost“. *Kulturpunkt*, 3. prosinca, URL: <https://kulturpunkt.hr/intervju/cirkus-je-izvedbena-umjetnost/> (pristup 8. 10. 2024.)
- BOROVIĆ, Maša. 2023. „Postaja (p)ostaje!“. *Kulturpunkt*, 29. kolovoza, URL: <https://kulturpunkt.hr/tema/postaja-postaje/> (pristup 30. 8. 2023.)
- CACCIOTTI, Chiara. 2020. „When squatting becomes 'stable precarity': The case of Santa Croce/Spin Time Labs, Rome“. *Visual Ethnography*, vol. 9/2:13–31. URL: <http://www.vejournal.org/index.php/vejournal/article/view/236> (pristup 30. 8. 2023.)
- CATTANEO, Claudio. 2014. „The Interaction Between Spheres of Morality and of Legality“. U *The Squatters' Movement in Europe. Commons and Autonomy as Alternatives to Capitalism*, ur. Claudio Cattaneo i Miguel Martínez. London: Pluto Press, 162–163.

- CATTANEO, Claudio. 2018. „The economy of the squatters: How squatters live with less money and suffer less from crisis“. U *Fighting for spaces, fighting for our lives: Squatting movements today*, ur. Squatting Everywhere Kollektive (SqEK). Münster: Edition Assemblage, 146–149.
- CATTANEO Claudio i Salvatore ENGEL-DI MAURO. 2015. „Urban squats as eco-social resistance to and resilience in the face of capitalist relations“. *Partecipazione e Conflitto*, vol. 8/2:343–366. DOI: <https://doi.org/10.1285/i20356609v8i2p343>
- CATTANEO, Claudio i Miguel A. MARTÍNEZ, ur. 2014. *The Squatters' Movement in Europe. Commons and Autonomy as Alternatives to Capitalism*. London: Pluto Press.
- Cipalj Ispo' Mine. 2015. „Stambena prava ispred vlasničkih: iz povijesti skvotiranja“. *Nepokoreni grad*, vol. 6:36-38.
- CVEK, Sven, Boris KOROMAN, Sunčica REMENAR i Sanja BURLOVIĆ, ur. 2013. *Naša priča – 15 godina ATTACK-a*. Zagreb: Autonomni kulturni centar.
- DE JONG, Vince. 2019. „The Business Behind Being Stuck #3: South America's traffic light performers“. *The Urban Detective*, 10. studenoga, URL: <https://www.theurban-detective.com/blogs/the-business-behind-being-stuck-3-south-americas-traffic-light-performers> (pristup 29. 12. 2023.)
- DIVLJAKOVIĆ, Iva. 2021. „Žongler sa semafora: 'Ovdje sam se zaljubio na prvi pogled i odlučio odseliti iz rodne zemlje'“. *24sata*, 10. svibnja, URL: <https://www.24sata.hr/show/zongler-sa-semafora-ovdje-sam-se-zaljubio-na-prvi-pogled-i-odlucio-odseliti-iz-rodne-zemlje-760848> (pristup 29. 12. 2023.)
- FISON, Maryrose. 2013. „Santiago's red light jugglers“. *BBC*, 5. rujna, URL: <https://www.bbc.com/news/magazine-23896316> (pristup 29. 12. 2023.)
- FIŠTER, Magdalena. 2020. *Kultura skvotiranja u gradu Rijeci*. Završni rad. Rijeka: Sveučilište u Rijeci. URN:NBN: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:512792>
- HORVAT, Srećko. 2017. „Srećko Horvat – The Utopia of Love“. *Youtube*, 9. ožujka, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2st65gjeGHE> (pristup 19. 11. 2023.)
- LOW, Setha i Sally ENGLE MERRY. 2010. „Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas“. *Current Anthropology*, vol. 51/2:203-226. The University of Chicago Press: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.
- MAJIĆ, Stipe. 2018. „Hrvatska: Klaun žongliranjem uveseljava nervozne vozače na semaforu“. *Anadolu Ajansı*, 3. svibnja, URL: <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/hrvatska-klaun-zongliranjem-uveseljava-nervozne-vozac-e-na-semaforu/1134481> (pristup 29. 12. 2023.)
- MANZANO, Miguel i Marcelo TRONCOSO. 2023. „Dimensions of Juggling in Chile – Docuseries Chapter 1: Introduction“. *Circus Talk*, 13. lipnja, URL: <https://circustalk.com/news/dimensions-of-juggling-in-chile-docu-series-part-1> (pristup 29. 12. 2023.)

- MARČEVIĆ, Iva. 2020. *Stambene politike u službi društvenih i prostornih (ne)jednakosti*. Zagreb: Pravo na grad.
- MARTÍNEZ LÓPEZ, Miguel A., ur. 2018. *The Urban Politics of Squatters' Movements*. New York: Springer Nature.
- MARTINJAK, Tihana. 2022. *Najbolje upotrijebiti do*. Dokumentarni film. Zagreb: Akademija dramske umjetnosti u Zagrebu.
- MATTHEWS, James. 2010. „Juggling a living on the streets of Sao Paulo“. *Reuters*, 19. kolovoza, URL: <https://www.reuters.com/article/lifestyle/juggling-a-living-on-the-streets-of-sao-paulo-idUSTRE6713OK/> (pristup 30. 12. 2023.)
- MAYER, Margit. 2013. „Preface“. U *Squatting in Europe: Radical Spaces, Urban Struggles*, ur. Squatting Europe Kollektive. Wivenhoe – New York – Port Watson: Minor Compositions, 1–10.
- PARSON, Sean. 2019. *Cooking up a Revolution: Food Not Bombs, Homes Not Jails, and resistance to gentrification*. Manchester: Manchester University Press.
- PETERSEN, Kyle. 2010a. „Street Juggling in Latin America“. *Dubé Juggling Blog*, 24. kolovoza, URL: <https://www.dube.com/blog/?p=952> (pristup 29. 12. 2023.)
- PETERSEN, Kyle. 2010b. „Under the Stoplight with Guillermo de la Kausa“. *Dubé Juggling Blog*, 13. rujna, URL: <https://www.dube.com/blog/?p=992> (pristup 29. 12. 2023.)
- PRČIĆ, Donna Diana. 2021. „Tko su, odakle dolaze semafori veseljaci? Mogu li akrobate i žongleri preživjeti samo s novcem koji zarade na križanjima?“. *RTL Direkt*, 29. ožujka, URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=795849197706024> (pristup 29. 12. 2023.)
- Squatting Europe Kollektive (SqEK), ur. 2013. *Squatting in Europe: Radical Spaces, Urban Struggles*. Wivenhoe – New York – Port Watson: Minor Compositions.
- RAZSA, Maple. 2013. „Uzajamna pomoć, antiautoritativnost i kopanje po smeću: anarhistički aktivizam u Hrvatskoj od 2000. godine“. U *Hrvatska od osamostaljenja: rat, politika, društvo, vanjski odnosi*, ur. Reneo Lukić, Sabrina Ramet i Konrad Clewing. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 311–339.
- RAZSA, Maple. 2015. *Bastards of Utopia: Living radical politics after socialism*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.
- ROSANDA, Marcello. 2023. „Policajac u Puli potjerao uličnog žonglera sa semafora“. *Istarski.hr*, 23. srpnja, URL: <https://istarski.hr/node/90951-policajac-u-puli-potjerao-ulicnog-zonglera-sa-semafora> (pristup 28. 12. 2023.)
- RUBIĆ, Tihana. 2013. „Nezaposlenost i neformalna ekonomija u Hrvatskoj: analiza diskursa“. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 25:61–92. URL: <https://hrcak.srce.hr/112104>
- SHANTZ, Jeff. 2005. *One person's garbage... Another person's treasure: dumpster diving, freeganism, and anarchy*. LeHigh University: Library & Technology Services.

- SIMU, Daniel. 2016. „Juggling at traffic lights“. *International Jugglers' Association*, 22. siječnja, URL: <https://www.juggle.org/juggling-at-traffic-lights/> (pristup 29. 12. 2023.)
- STEIGER, Tina. 2015. „Bolsjefabrikken: Autonomous Culture in Copenhagen“. U *Making Room. Cultural Production in Occupied Spaces*, ur. Alan Moore i Alan Smart. Barcelona: Other Forms & Journal of Aesthetics and Protest, 98–103.
- STRPIĆ, Marko. 2010. „Prvo skvotiranje u Zagrebu“. *Kulturpunkt*, 11. svibnja, URL: <https://kulturpunkt.hr/tema/prvo-skvotiranje-u-zagrebu/> (pristup 13. 11. 2023.)
- VASUDEVAN, Alexander. 2015. „The autonomous city: Towards a critical geography of occupation“. *Progress in Human Geography*, vol. 39/3:316–337. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132514531470>
- VELEZ, Esteban. 2021. „The Most Extraordinary Shows At Traffic Lights“. *International Jugglers' Association*, 30. rujna, URL: <https://www.juggle.org/top-10-the-most-extraordinary-shows-at-traffic-lights/> (pristup 29. 12. 2023.)
- VESELINOVIĆ Stefan i Marija JANKOVIĆ. 2019. „Žongliranje na semaforu: On je jedini koji uživa u saobraćajnim gužvama“. *BBC News na srpskom*, 16. srpnja, URL: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-48997855> (pristup 29. 12. 2023.)
- VLAHOVIĆ, Matko. 2023. „Nema prostora za cirkus“. *Kulturpunkt*, 19. listopada, URL: <https://kulturpunkt.hr/blic/nema-prostora-za-cirkus/> (pristup 15. 12. 2023.)
- VUKOVIĆ, Eugen. 2005. „Skvotiranje u Zagrebu?“. *Megazin 04 – magazin za hakiranje stvarnosti*, vol. 10(1):14–19.
- VUKUŠIĆ, Dino, Rašeljka KRNIĆ i Vanja DERGIĆ. 2023. „'Undocumented culture': Ethnography on BEK social centre in Zagreb“. U *The Challenge of Cultural Heritage and Identity for Inclusive and Open Societies*, ur. Louis Henri Seukwa, Elina Marmer i Cornelia Sylla. Berlin: Peter Lang, 299–320.

IZVORI

- Hrvatski jezični portal*. [s. n.] „Kućanstvo“. *Hrvatski jezični portal*, URL: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eldkXg%3D&keyword=kućanstvo (pristup 27. 12. 2023.)
- „Odluka o izmjenama Odluke o komunalnom redu grada Zagreba“. *34. sjednica Gradske skupštine Grada Zagreba 04/2008*.
- Pixsell. 2019. „Zagreb: Žongleri zabavljali vozače na semaforu dok su čekali zeleno svjetlo“. *Pixsell*, 12. siječnja, URL: <https://www.pixsell.hr/agency/pxl-standard-news/zagreb-zongleri-zabavljali-vozace-na-semaforu-dok-su-cekali-zeleno-svjetlo-gallery-1114254> (pristup 29. 12. 2023.)
- „Zakon o popisu stanovništva“. *Narodne novine* br. 92/10.
- „Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima“. *Narodne novine* br. 94/17.

This paper is based on an ethnographic study of contemporary housing, the social, and political squat *Postaja* in the city of Zagreb, Croatia. The two main ways of making a livelihood in this squatter community are placed at the center of the analysis. The first part focuses on a type of alternative economy called “recycling economy” through which the squatter household utilizes unused resources and surpluses from the capitalist system of production to meet its needs. Special attention is paid to the relationship squatters establish with food. The second part introduces a type of informal economy, exemplified by the so-called “squatter-juggler” working at the city’s traffic light intersections. Attested practices are interpreted through the value system of the squatter community, oriented towards anarchist principles with the purpose of autonomous life in a collective.

Keywords: *squatting, Zagreb, anarchism, alternative economy, informal economy*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)